

FRIED ISTVÁN

A VITKOVICS-JELENSÉG

PROBLÉMÁK ÉS UTAK A MAGYAR KLASSZICIZMUSBAN¹

Vitkovics Mihály már életében részben legendahőssé, részben anekdota-figurává vált. S mind a legendát, mind az anekdotákat maga is terjesztette, a misztifikáció, az önmagát csak félig leplező „rejtőzködés” kortársai jó része előtt ismert tulajdonsága.² Jól kereső, vígan és fényűzően élő ügyvéd volt, de mindenáron költő akart lenni, egy az elhivatottak közül: házában gyülekeztek a magyar és a pesti szerb irodalomjelesei, a mulatozások nem akadályozták az irodalmi élet szervezése körül folyó vitákat, s a viták, a magyar irodalmi élet polarizálódása nem gátolták abban, hogy kérlelhetetlen ellenfelekkel egyaránt ne legyen jó viszonyban. Tüzes magyarként, a magyar népelet, népköltészet ismerőjeként élt a köztudatban, névtelenül közreadott dalai, sőt névvel megjelent (vagy hagyatékából előkerült) kisebb lírai költeményei – ha nem folklorizálódtak is, de legalább – népszerű dalokká váltak, széles körben

¹ Dolgozatunkban – terjedelmi okból – nem vállalkozhattunk a téma teljes kifejtésére, így csak egy, a magyar klasszicizmus közép-európai összehasonlító vizsgálatáról szóló tanulmány egy részletét adhatjuk, tekintettel *Vitkovics Mihály születésének 200. évfordulójára*. Ezért használtuk a klasszicizmus, a szentimentális magatartás, stb. fogalmakat azok pontos körülírása nélkül. E fogalmak elemzése, a bennük rejlő tartalom kibontása a készülő dolgozat feladata lesz, amely az itt csak jelzett problémákat (pl. Kazinczy műfajelmélete, Kazinczy és a népiesség) is tárgyalni fogja.

² Vö. *Az ó-hitű magyar írókról szóló tanulmányt*, továbbá Vitkovics Mihály levelét 1819. ápr. 14-éről. *Vitkovics Mihály Válogatott Művei*. Bp. 1879. III. 173.

elterjedt énekeként kerültek bele a népszerű dalok kiadványaiba,³ sőt Erdélyi János népdalgyűjteményébe is.⁴ Ugyanakkor a szerbek is – joggal – a magukénak vallották. Nem csupán azért, mert részt vett az egyházi ünnepeken, szerbül is verselt, írt (noha grammatikai hibákkal), a görög keleti egyház ügyvédjeként is tevékenykedett, hanem azért is, mert szerb ügyvédbojtárjai a szerb életből is kaptak leckét házában, mint ezt közvetlen utókorá oly sokszor hangoztatta. S ami a Vitkovics váratlan halálát követő évtizedek szerb⁵ és magyar sajtójára általában jellemző: szerb-magyar voltát nem paradoxonként, hanem megkülönböztető sajátságként láttatták, e tényben vélték megragadni Vitkovics különleges helyzetét; nem két irodalom határán, nem periférikus helyzetben, hanem életadó és költészetet fakasztó közegként, példaadó magatartás mércéjeként. Ezért hivatkozhattak rá mindazok az 1850-es esztendőkből, akik a szerb és a magyar irodalom „rokonulás”-áról értekeztek,⁶ a Bach-korszak reménytelenségében Vitkovics Mihály példáját idézve. S annál meglepőbb, hogy a több évtizedes törekvések egy pontosabb Vitkovics-válogatás kiadására (ezt már Kazinczy Ferenc szorgalmazta,⁷ Toldy Ferenc 1846-ban már a sajtó alá rendezés munkáját is elvégezte)⁸ késtek, az

³Dal-füzérek válogatott népszerű dalokból, fűzve Kecskeméthy Csapó Dániel által. Pesten 1844–1846. I–IV. füzet. I.: Hej, juhászbojtár, II.: Szép virággal . . . , Hej pajtás! be nevetem . . .

⁴Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. Pesten 1846–1847. I–II. kötet. I.: *Pirulj, rózsá . . . , Hej pajtás, be nevetem . . . Fegyvert fogok . . . , II.: Nem adott az isten . . .*

⁵*Vitković Mihail*. Serbska Novina ili Magazin za hudožestvo književstvo i modu 1838. I. félév 42. szám., *Životopisanie Mihaila Vitkovića*, Kurialnog advokata . . . Serbska Pcela . . . 1832. 51–57., *Mihail Vitković*. Serbskij Narodnij List 1838. 14–15. szám, Peičić, Konstantin: *Žitie Teodora Pavlovića, novinara i spisatelja srpskog*. U Novom Sadu 1857. 23., 65.

⁶Kondor Lajos: *Vitkovics Mihály*. Vasárnapi Ujság 1857. 21. szám

⁷Kazinczy Levelezése XXI. 130., 179–180., 198., 393.

⁸Toldy Ferenc: *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig*. Bp., 1876. III., 24.

1879-es, három kötetes Vitkovics-válogatás elhamarkodottnak tetszik,⁹ még az Abafi-féle Nemzeti Könyvtár egyéb hírhedt önkényességein is túlsz, átír verseket, szakaszokat hagy ki, s csupán részben támaszkodik a Toldy-gyűjtötte anyagra, azaz a kéziratos hagyaték egy részére. Mindössze egy-két esetben megy vissza az eredeti forrásig; nem is szólva arról, hogy meg sem kísérli a kronologikus rend betartását. Ugyanezt mondhatjuk el szerb műveinek sorsáról is. A „*Skupljeni Spisi Mihaila Vitkovića*”¹⁰ a jól ismert, könnyen hozzáférhető műveket tette közzé, ezeket századunkban jócskán kiegészítették az elfeledett és a kéziratos anyaggal, de a gyűjtés még koránt sem mondható teljesnek.¹¹ S e kiadásokra már a nacionalista szemlélet nyomta rá bélyegét. Míg Szvorényi előszavában elengedhetetlen érzi azt, hogy Döbrenteit idézze, ki szerint Vitkovics a szerbek asszimilációját vélte szükségesnek,¹² az említett szerb kiadás erőteljesen hangsúlyozza:

„Vitkovics egészen szerb lélek volt. Ő ugyan csak keveset írt szerbül, de igaz szerb módjára élt. Házában szerbül éltek, szerbül éreztek, szerbül beszéltek, szerbül énekeltek.”¹³

A végletes fogalmazások természetesen nem segítették elő a kutatásokat, amelyeknek kitűnő összefoglalója volt Rádits Dusán monográfiája.¹⁴ S az ő eredményeit a mai napig sem haladták túl, hiszen, aki azóta Vitkovicsról írt, csupán egy

⁹ Szvorényi József rendezte sajtó alá három kötetben.

¹⁰ *Skupljeni Spisi Mihaila Vitkovića*. Narodna Biblioteka Braća Jovanovića Sveska 47. Pančevo, é. n.

¹¹ Dolgozatunk írása közben került nyomdába egy modern szempontú, megbízható szövegű Vitkovics-válogatás, Vujicsics D. Sztóján több éves kutatásainak eredményeképpen, valamint egy másik kötet, Lőkös István gondozásában.

¹² III. kötet, előszó, XXVII.

¹³ A 10. sz. jegyzetben i. m. 6.

¹⁴ Rádits Dusán: *Vitkovics Mihály*. Újvidék 1909.

részterületet vizsgált. Így Mladen Leskovac¹⁵ több szöveggözlésében és tanulmányában Vitkovics szerb leveleit, verseit elemezte, s viszonyította kora szerb költészetéhez. Sziklay László¹⁶ a kétnyelvűség szerepét mutatta be a magyar és a szerb irodalom egy bizonyos szakaszában; Fenyő István kritikátörténeti vizsgálatai is érintették Vitkovics idevonatkozó írásait.¹⁷ A legtöbbet Horváth János¹⁸ dolgozatai adták, amelyek a népiesség fejlődéstörténetében jelölték ki Vitkovics helyét. Ám Horváth János számos finomságot és formai jellegzetességet feltáró elemzéseit Sziklay László kismonográfia terjedelmű, a többnyelvű Pest-Buda háttérében megrajzolt Vitkovics-portréja több fontos momentummal egészítette ki.¹⁹ A magunk eddigi vizsgálatai a népiesség problémakörében maradtak, megkíséreltük egy téma Vitkovicstól Petőfiig vezető módosulásának felvázolását, továbbá a népiesség különböző rétegeinek bemutatását Vitkovics különböző formakincset tartalmazó adaptációi révén, illetve Vitkovics Mihály jelentőségének fölmérését a magyar irodalomban.²⁰ Ezúttal folytatjuk megkezdett elemzéseinket, s arról a *fejlődéstörténeti* szerepről szólnánk, amelyet Vitkovicsnak sikerült betöl-

¹⁵ Leskovac: *Mihajlo Vitković. Njegov život i rad u srpskoj i madjarskoj književnosti*. Sremski Karlovci 1934., Újabbán: Udovički Ivanka: *Romansijerski pokušaji Mihaila Vitkovića i njegove izmene Karmanovog dela*. - Uperedna istraživanja 1 (1975) Beograd 1976. 183–232.

¹⁶ Sziklay: *Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő. Szomszédság és közösség*. Szerk.: Vujicsics D. Sztoján. Bp. 1972. 203–258.

¹⁷ Fenyő: *Az irodalom republikájáért 1817–1830*. Bp. 1976. 172–174.

¹⁸ *A magyar irodalmi népiesség története Faluditól Petőfiig*. Bp. 1927. Az It e számában megjelenő dolgozat csak írásunk befejezése után jutott el hozzánk

¹⁹ A 16. sz. jegyzetben i. m.

²⁰ *A szerencsétlen lányka*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1970., júl., 40–47.; *Vitkovics Mihály szerepéhez a magyar irodalmi népiesség történetében*. Uo. 1973.; márc., 73–78.; *A népies hexameter kérdéséhez*. It 1977/3.; *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*. Kandidátusi értekezés. Sajtó alatt.

teni a magyar klasszicizmus „végpontján”, és amely voltaképpen jelentősebb alakká teszi, mint amilyen pusztán versei, szépprózája, értekezései alapján volt. Hogy Vitkovics Mihály életműve része, méghozzá az egészbe jól belesimuló része a magyar klasszicizmusnak, arra Szauder József is célzott, mikor Vitkovics és Fáy András egy meséjét egybevetette. Ő a „részletezés helyenkénti túlzása”-ban – helyesen – klasszicista cizelláltságot fedezett föl, majd másutt egy Kazinczyhoz írott levélben találta meg a Kazinczyéval oly rokon klasszicista szemlélet nyílt kimondását.²¹ Hivatkozhatnánk névvel közreadott ódaira, alkalmi költeményeire, Lessinget követő meséire, stb., s bemutatathatnánk a nem is annyira Kazinczyval, mint inkább a Virág Benedekével rokon versformálás klasszicista módszerét. S hivatkozhatnánk az antik szerzők feltehetőleg öntudatlan áthallásaira, mint pl. egy Horvát Istvánhoz küldött verses levélben:

„semi ki nem vesz
 Keblébül, tsak más alakokká változik . . .
 Képzem, hogy az emberi fajzat
 Hull falevelke gyanánt, hervad . . .”

Ehhez az *Iliász*ból idézhetünk (Devecseri Gábor fordításában)

„Mint levelek születése, olyan csak az embereké is.
 Földresodorja a lombot a szél, de helyébe az erdő
 mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra:
 így van az emberi nemzet, egy nő, más meg aláhull . . .”

Szaporíthatók ezek a példák, s mindenütt megállapíthatnánk, hogy az antik auktorok nyomán megformált versek, verssorok nem a Berzsenyi Dániel kozmikus látásával, emelt tónusával, a magasfokú általánosítás energiájával rendelkeznek, hanem csöndesebbek, szentimentálisabbak (a szónak a stílusirányt jelölő értelmében), földönjáróbbak. Körülbelül úgy, ahogy befejezetlen levélregénye különbözik mintáitól, az ele-

²¹ Szauder: *Az Estve és az Álom*. Bp. 1970., 463–464., 486.

ven látvány¹ frissessége, némi földhöz tapadtság (s olykor a bizonytalan vagy legalább is ingadozó ízlés) némiképpen meghatározza a többnyire gonddal készülő Vitkovics-művet.

Hogy közelebb jussunk a Vitkovics-jelenség pontosabb értékeléséhez, kitérőt kell tennünk. Az utóbbi esztendőök kutatásai nyomán már világossá vált, hogy a német irodalomban, de főleg itt, Keletközép-Európában a népdal vagy a népies dal, a népköltészet a felvilágosodás eszméit valló költőktől, íróktól egyáltalában nem idegen. S ezen belül: akik a felvilágosodás stílusának tartott klasszicizmus vonzaskörében éltek, azok a „fentebb stíl” általánosabb megvalósításával együtt, csak éppen más helyen, más érték kategóriaként emelték be a népköltészetet az irodalomba, sőt, olykor jobban tettek népi és népies költészet, irodalom között különbséget, mint a barokk népi és fél-népi irodalmából alaposan merítők. Különösen ez a helyzet a magyar irodalomban. Ezért kellene tüzetesebben megvizsgálni Kazinczy Ferenc és a népköltészet s általában a népiesség viszonyát. Kazinczy borzadt a Gvadányi-típusú költésztől, de ez messze nem jelenti azt, hogy a népiességtől, sőt a népköltésztől is borzadt volna. Hogy a *Tövisek és virágok* elé írott Goethe-mottóban a szellem műveit a „Pöbel”-lel állította szembe, nem jelent elfordulást a népköltésztől. Itt csak utalhatunk a *Pöbel* jelentésváltozataira a német klasszika elméleti gondolkodóinál,^{2 2} s röviden idézhetjük Szemere Pál egy megjegyzését:

„Nép és népies. Nem definiálták soha, mi az a népies. S definitio nélkül nincs fogalom. A régiek megkülönböztették a plebs és populust. Az utóbbi mindjárt a senatus után jött, amaz söpredék volt. Populus mindnyájan együttvéve vagyunk.”³

^{2 2} Kaim-Kloock, Lore: *Gottfried August Bürger. Zum Problem der Volkstümlichkeit in der Lyrik.* Berlin 1963. 73.

^{2 3} Szemerei Szemere Pál Munkái. Bp. 1890. II. 175.- Kazinczy szerint: „az a tökéletessége a' versnek, amelyet Bürger Popularitátnak nevez, és amely által ragyogni akart és ragyogott, nem kis tökéletesség.” *Levelezése* IX. 211.

S amikor Kazinczy magatartására, vélekedésére utalunk, nem téveszt meg bennünket, hogy Csokonait félreértette, helytelenül magyarázta. Ő ugyanis nem látta meg Csokonaiban egy új típusú népköltészeti felfogás jelentkezését, amely lényegében nincs ellentétben a maga irodalmi elveivel. Mivel Kazinczy – s ismét csak emlékeztetni tudunk néhány megnyilatkozására – olyan klasszicista poétikát vallott, amely többbé-kevésbé zárt rendszert alkotott; amelyben megvolt a műfajok hierarchiája,²⁴ a műfajoknak kijelölt hangneme. S ha például a Stella fordításakor tudatosan törekedett egy, a köznapitól eltérő, szerinte szükségszerűen más hangvétel megszólaltatására, pl. a vígjátékban el tudott képzelni egy ismét másfajta hangvételt.

Más példakra utalva: Kazinczy hagyatékában szlovák népdalokat leltek, erdélyi utazásai során román népdalt jegyez le, s kitörő örömmel üdvözölte a Herder gyűjtésből megismert Hasanaginicát. S amikor a Herderen fellelkesült magyar irodalmi közvélemény érdeklődése felszabadítja Vitkovicsban a gátlásokat, s elkezdi közzétenni a maga szerzette és a szerbből adaptált dalokat, az egyikről Kazinczy éppen nem rosszállással állapítja meg: „rácz ízlésű” dal,²⁵ holott Vitkovics éneke nem felel meg egészen azoknak a követelményeknek, amelyeket Kazinczy Ferenc a dallal szemben felállított. Ugyanis Kazinczy műfaji rendszerének zártsága, a műfajok hierarchiája nem je-

²⁴ Kazinczy több helyütt – főleg levelezésben – nyilatkozik az egyes műfajok helyéről, értékéről. Ismeretes, mennyire megveti a Gelegenheitsgedicht-et (*Lev.* VII. 347–348.), s amikor maga is ilyet ír, az epigrammához közelíti (*Uo.* 347., 354.). Az epigramma viszont nagy becsben áll nála, a görög epigrammák „az emberi elme legszebb műveinek legszebb nemei közé tartoznak” (VII. 235.) Az episztolákat a *Musa pedestris* nemei közé sorolja, mint a meséket, s ezzel helyüket is kijelöli (VII. 35.), s körülbelül ott tartja számon, ahol az „ömlő hexameterekben írt tréfás elbeszélés”-t, melyről azért elismeri, hogy „poétai tekintetben sok érdemmel bír.” E néhány megnyilatkozás idézése azért feltétlenül szükséges, hogy lássuk: nem oly szűk határu e műfaji rendszer. A részletesebb kifejtést másutt kíséreljük meg.

²⁵ *Kazinczy Levelezése* XVIII. 177., 196.

lentett teljes zártságot, merevséget. S ha a műfajok köre ki volt jelölve is, főleg német irodalmi ösztönzésre, mindig adódott valami kis lehetőség a másfajta versalkotásra. Kazinczy szépprózai műveiről is elmondhatjuk ezt. A *Werther* egy gyöngé utánzatát (*Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei*, 1789.) adta az olvasók kezébe, s átdolgozott formában másodszer is megjelentette (1814-ben). E gyöngé utánzat lehetővé tette a számára, hogy a regénybe beleszője azokat a valóságelemeket, társasági fordulatókat, amelyek népszerűvé tették. S erre különösen figyelniünk kell: Kazinczy szépprózája ugyan mintája a magyar klasszicista prózának; leírásainak cizelláltsága, megformáltsága azonban egyáltalában nem szenved kárt a realitás-elemek esetlegesen nyersebb megfogalmazása által. Pl. útleírásaiban a művészeti alluziók kiegészülnek a mindennapok életesebb ábrázolásával. Főleg önéletrajzaiban figyelhetjük meg ennek a földközeli klasszicizmusnak a jelenlétét.

Vitkoviczhoz visszakanyarodva, körülbelül ezeket a jelenségeket vehetjük szemügyre nála is. Töredékes levélregényéről (A költő regénye) már megállapította a kutatás, hogy Kazinczy és Kármán ihlette. Csakhogy Vitkovicsnál a spontaneitás és a reflexió másféle arányban állnak egymással, mint példaképeinél. A *Werther*rel kapcsolatban írja egy német kutató: „Die Briefform erlaubt es, Unmittelbarkeit und Abstand gleichzeitig zu vergegenwärtigen. Leidenschaft und Verzweiflung werden besonnen aufgefangen. Die »Leiden des jungen Werthers« teilen dem Leser sich hinreißend mit, zugleich indessen nehmen sie sich in der Hinwendung auf das Du, den Briefempfänger und Freund, schließlich in der Sprache des Herausgebers, gegenständlich aus. Der Leser erfährt alles in der Person und als Prozeß. Goethe kommt seinem Werther so nah, um zu wissen, was er leidet, und er bleibt ihm so fern, um dieses Leiden gestalten zu können...”²⁶ A szerző és hőse (hősnője) ilyen viszonya jellemzi jórészt Kazinczyt, Kármánt

²⁶ Baumann, Gerhart: *Goethe. Dauer im Wechsel*. München 1977. 81.

és Vitkovicsot, s még abban is a goethe-i mintát követik, hogy különböző mértékben transzponálják élettapasztalataikat, fel fogásukat korokról, szólaltatnak meg a magyar világ uralkodó eszméiből néhányat. Közülük azonban a Vitkovicsé kapcsolódik a leginkább és áttétel nélkül a hétköznapokhoz, azaz valóság és irodalom között itt a legközvetlenebb a megfelelés. Míg Kazinczyt mégis csak kötötte a tény, hogy fordításról van szó, Kármánt pedig az érzelmi lázadás, a szentimentális magatartás adekvát irodalmi megfogalmazásának szándéka, addig Vitkovicsnál szinte kézzel foghatóan válnak szét művének rétegei: a szentimentális magatartás inkább divatos, mint átértett ábrázolása, a mindennapok valósága, amelynek része Csokonai és Verseghy költészete (természetesen Kármán és Kazinczy levélregénye is, csakhogy más helyzetben), s az a fajta énekköltészet, amelyet a kortársak nagyrészt Vitkovicshoz fűztek; a rögtönzésnek ható s a kor népies műdalaival rokon vers, amelyet Vitkovics – társaságban, bor mellett – feltehetőleg ismert dallamokra szerzett. Olyan apró mozzanatok jelennek meg a regényben, amelyekből korabeli társasági szokásokat ismerhetünk meg. Olyan részletek árulkodnak Vitkovics érdeklődéséről, mint a szüretelők német és szlovák énekeire fölfigyelő sétáló leírása, stb. Az irodalomból eltanult modornak és a naplószerű lejegyzésnek állandóan szétváló elegye e regény, amelynek közzétételére már csak az élő személyek néven nevezése miatt sem gondolhatott Vitkovics. De ebben a korai műben is ott az őt mindvégig jellemző kettősség: a felszabadultan verselő népies költő (a társasági mulattató) és az igyekezettel a keretek között maradni kívánó, klasszicista poéta. S a kortársak mindkét Vitkovicsot ismerték, és mindkettőt kedvelték.

Virág Benedek maga sem kedvelte a népiesség egy bizonyos fajtáját, verseiből közismert: hogyan gúnyolódott a Pontyikon, a Rikótikon. Viszont a népdal iránt érdeklődött, nemcsak Kazinczytól (!) kérte akár magyar, akár szláv népdalok küldését, még hozzá a délszláv népköltészet szélesebb körű magyar

fölfedezése előtt, hanem maga is közzétett egy népdalt és Vitkovics egy dalát följegyezte.²⁷ Ez a dal aztán népszerűvé vált; ezt Virág Benedek szintén versben örökítette meg, Szemere Pál is tudomásul vette,²⁹ s alapjává lett egy anekdotának Vitkovics rögtönző képességéről. Ezt a dalt azonban sem igazán sikerültnek, sem a népdalhoz közel állónak nem igen mondhatjuk.

Sok ifjú hullt a' porba,
Mért sietett a' táborba
Sok legényért ittak tórba,
Mért bútt-bé a monostorba,
Guta üti azt meg orrba,
A'ki vizet tölt a' borba.
Igyunk tehát tisztán sorba,
Ugy jutunk-el a' vén korba.³⁰

Sem ritmikailag, sem a rímek erőltettségét tekintve nem népdal. Valószínűleg Vitkovics szerzeménye, esetleg egy népies műdal vitkovicsi változata. A rögtönzés mellett szól, hogy a rímek kedvéért néhol megbicsaklik az előadás folyamatosága; más dalai sem vetekedhetnek például a Csokonaiéival, mégis egyöntetűbbek, megformáltabbak. Virág Benedeknek azonban tetszett, és Kazinczy Ferenc sem róttá meg. Pedig Virág is, Kazinczy is jól ismerték Vitkovics nem népies, hanem klasszikus metrumban írott verseit is, Virág egyet köszöntött is az alkalmi költemények közül.³¹ Nem inkább arról van-e szó, hogy a magyar költészet e klasszicista korszakában megvan a

²⁷ Ld. 20. sz. jegyzetben i. m. (FilKözl 1973.)

²⁸ *Vitkovics Mihálynak V.B. Poétai Munkái*. Pest 1863. 145–146.

²⁹ *Szemere Munkái* III. 32

³⁰ Vitkovics hevenyében írt dala. (Döbrentei Gábor): *Karakter-festő's elmés mulatságos anekdoták*. Pesten 1826. 29–30. Az anekdota hitelességét látszik bizonyítani, hogy a színhely Pomáz, barátjának, Belgrádnak otthona, s az időpont: 1809. Vö. még: *Vers ezen szóra «Csorba.» Közhasznú és Mulattató Hazai vagy Nemzeti Kalendárium* (. . .) [az] 1827 dik Esztendőre. Pesten.

³¹ *Vitkovics Mihálynak 1821. Poétai Munkái* 70.

Hiszen e bordal mellé Vitkovicsnak más, a klasszicista poétikában látszatra inkább beleillő bordalát is állíthatjuk. A *Mi jobb, mi vígabb* . . . kezdetű ének hagvétele alapján véve különbözik a följebb idézettétől. Az a kettősség, amelyről már szoltunk, ti. a klasszicista költő attitűdje és a társaság mulattatójáé, itt két nyilvánvalóbb. S ez, amennyire segít kialakítani Vitkovics helyzetét kora magyar irodalmában, mai szemmel nézve olyannyira gátja a „nagy költészet” kifejlődésének. Ugyanis olykor Vitkovics egyetlen versében is jelentkezik ez a kettősség, és – sajnos – ízlése nem elég tisztult, fölfogása nem elég önálló ahhoz, hogy az egymástól ennyire elütő elemeket egymással harmonizáltatni lenne képes. Ez az oka annak, hogy kortársai ugyan ünnepelték, főleg szerzből átültetett verseit szerették, de ma már nehezen olvasható, alig van olyan költeménye, amely egyetlenesen jó lenne.

A kortársi levelezések tanulmányozása Vitkovics hiányosan ránkmaradt levelezése miatt is fontos. Sőt, azért is, mert a Vitkovics-versek keletkezéséről is fölvilágosítanak. S ha valóban körül tudjuk határolni, mikor születtek egyes Vitkovics-versek, lényének és költészetének hatásáról, ösztönző szerepéről is többet tudunk majd. Ez pedig az irodalmi népiesség fejlődését is igazabban láttatja velünk. Hogy Vitkovics segített Kölcseynek a népies és a népi líra-epika felé való tájékozódásában, bizonyítani véltük.³² De Szemere Pál idézett megjegyzése talán nem jött volna létre Vitkovics nélkül, s Virág Benedek említett levélrészlete is arról tanúskodik, hogy éppen a népiesség kérdésében Vitkovics mértékadónak számított. Már a 19. század első évtizedében is figyelték őt, különösen akkor, amikor dalolt. Ez a figyelem fokozódott a Hasanaginica magyar megjelenése után. Ugyanis Kazinczy lelkesedése elhitette Vitkovicsal – bár erre közvetlen adatunk nincsen –, hogy költőnek számít akkor is, ha népies műdalait közreadja. Csak-

³² Vö. A 20. sz. jegyzetben id. dolgozatok. És: *Kölcsey Ferenc fordításai?* ItK 1969. 702–704.

költőnek számít akkor is, ha népies műdalait közreadja. Csak-hogy Kazinczy és Kölcsey Csokonait elítélő véleménye újabb gátlásokat ébreszthetett benne, s így dalait csak részben tette közzé; a pajkosabbakat egyáltalában nem,³³ és nem egyszer megelégedett avval, hogy házában többek előtt, feltehetően több alkalommal elénekelte azokat. Csak sejthette, hogy jó úton jár. Ugyanis elénekelt dalainak sikere egyként szólt a friss hangvételnél és a jóízű előadásnak. Többet mondott számára az, hogy az Aurora 1829-es kötetének (amely már 1828-ban megjelent, tehát Vitkovics még lapozgathatta) *Népdalok* című sorozatában az 1–24-es számozású énekek a Kisfaludy Károlyéi, a 25–26-osak az övéi; vagy az, hogy a Kazinczy egyik legbelsőbb hívének és izlésbeli követőjének ismert Guzmics Izidor elkérte egyik népszerű dalát.³⁴

Pedig gátlásai nem voltak jogosak. Az általa közzétett vagy átültetett dalok azokon a kereteken belül maradtak, amelyeket Kazinczy a költészetnek megszabott. S miután Herder és Goethe nagyra tartotta a szerb-horvát népköltészetet, az innen tolmácsolt darabok is tekintélyre tettek szert. Csakhogy csupán ezzel nem magyarázhatjuk Kazinczy magatartását. Ő a Herderből, Goethéből megismert énekekben olyan népköltészetet látott, amelyhez hasonlót keresett a magyar múltban, s amelyet az akkor még feltáratlan magyar népköltészetben nem ismerhetett. Viszont Zrínyiben a Hasanaginica-szerű balladákkal egylényegű költészetet becsült, s elvetette a Gyöngösi-hagyományt, amelynek folytatását a Gvadányi-poémákban látta. A Vitkovics által fordított ballada- vagy románcszerű versek pontosan beillettek abba a képbe, amelyet Kazinczy képzelt el, leszámítva az 1827-ben kiadott (tehát már 1826-ban kész) Bácsi szekereket, melynek páros rímű tizenkettősei, krónikás hangvétele csak messziről csendülnek egybe a Ka-

³³Vö.: *Serbus dal*. Aurora 1832. 317., azóta sem jelent meg kötetben.

³⁴Récsey Viktor: *Kalászat a pannonhalmi kéziratárból*. ItK 1900. 82–83.

zinczy elképzelte nemzeti költészettel. Annál inkább jambusversei, illetve dalai; amelyeknek ál-naivitása, többnyire „megnemesített” előadásmódja nem ellentétes kora irodalmának dal-felfogásával. Ugyanis jól énekelhető műdalokat szerzett Vitkovics; olyanokat, amelyek korlátok közé szorított érzellemmel, egyszerűen és áttekinthetően, minden mögöttes jelentés nélkül fejezik ki a helyzetdal pozíciójába került lírai hős lelkiállapotát. S e kifejezés többnyire logikai-diszkurzív menetben történik, olykor például az eredeti szöveg kihagyásait is pótolva. Ennek aztán az a következménye, hogy az egész vers mintegy a poénra van kihegyezve, epigrammatikus jellegű. Más kérdés, hogy Vitkovics legsikerültebb műfaja az epigramma; talán ügyvéd létéből, a társasági tréfálkozásokból is következett, hogy kitűnően értett a visszavágásokhoz, a ferdeségek kigúnyolásához, s olykor még olyan mélységeket is tudott adni egy-egy epigrammájának, amelyre például ódában sosem volt képes.

Hol van az a' víg kedv, hol az a' nyílt szív, hol az elme,
 Melly mint a' villám, szórva ragyogva repült?
 Mind ezek elmúltak! Pajtás elmúlnak idővel
 Mindenek, és mi marad fenn valahára? mi sem.³⁵

Ennek a versmenetnek volt mestere Vitkovics: A téma fölvetésének, amely jelen esetben az elégikus kérdés, fokozásba beleágyazva, s melyet szemléletesebbé a hasonlaltal dúsitott, ám csupán kiegészítő funkcióval rendelkező második kérdés követ. A harmadik sor elején található lemondó válasz jelzi, hogy a kérdések – akár a jó szónoki beszédben – az érdeklődés fölkelését szolgálták. A megszólítás teremti meg a közvetlenséget, ám megakasztásul is van jelentősége. A téma – epigrammáról van szó – nem kerül kifejtésre, de általánosításra igen. Ez az általánosítás a befejező kérdéssel és a válasz révén szubjektivitással töltődik föl. Ami epigrammában nem egyszer

³⁵ Aurora 1828. 192.

sikerül, az a lírai versekben kevésbé, hiszen ez a módszer már nem igen alkalmas lírai versek fölépítésére. Olykor váratlanul elénk bukkan egy meglepő kép, metafora (mint pl. a *Lilihez* című ciklusban: „szabadságom sólyomi szárnya”, „Utamtúl útad meszsze világnyira jár” . . .). Még népdalfordításaiban is általában ott érezzük a számító, a hideg fővel verset formáló költőt, aki egyszerre alkotója és megfigyelője a dalban kifejezett érzelmeknek. Kortársai által megfigyelt józanságából következik dalainak kiszámítottsága is. S mi ezt így mondhatjuk: bármennyire is úttörője volt a népdalszerű, illetve népies műdalszerű versformálásnak, nem lépte át a klasszicizmus kiszabta köröket, az érzelmeket és a megfigyelést, a spontaneitást és a reflexiót egy versbe tömöríti. Az érzelmeket is ki akarja fejezni, de módszerében inkább a reflexió érvényesül. Ebben látjuk az okát annak, hogy mind Virág Benedeknek, mind Kazinczy Ferencnek megfeleleltek Vitkovics népdalszerű versei és átköltései; illetve Toldy Ferenc melegen fogadta ezeket a verseket. Az természetesen nem vitás, hogy a követők túlléptek Vitkovicsra, Kisfaludy Károly vagy Czuczor Gergely már nem maradt ezek között a keretek között, s a Vitkovics által megpendített-megénekelte témát másképpen verselték meg.

Vitkovics többféleképpen, többféle módszerrel közelítette meg a szerb-horvát népköltészetet. A Tudományos Gyűjteményben közölt értekezése a legkevésbé sikerült, a nyelvészeti és az irodalmi fejtegetések nincsenek egymással arányban, s az irodalomról, a népköltészetéről nemigen akad lényeges mondanivalója (a nyelvészetről inkább, ha a szláv nyelvekben nem képzett is). Fordításai jelzik, hogy a műfaji hierarchizálás tőle sem idegen. A dalszerű verseket többnyire páros rímű nyolcasokban hiszi visszaadhatónak, a ballada vagy románcszerű verseket tízes jambusokban, hexameterben, illetve páros rímű tizenkettősökben, mintegy jelezve a hangvételi, az előadásmódbeli és a műfaji variációkat. Természetének a rövidebb, csattanósabb dalok feleltek meg, bár Toldy Ferenc megállapítása: „a népies formák és felfogás újabb behozatalával

tette a legnagyobb érdemet”³⁶, nem csupán dalaira vonatkozik.

Vitkovics tehát bizonyos mértékig úttörője az „újfajta” népiességnek, méghozzá úgy úttörő, hogy inkább előkészítő, ösvényt kereső szerepet játszik. Ez a szerep nem függ össze azzal, hogy két irodalomban vesz részt. Ugyanis a két irodalomban (a szerbben és a magyarban) funkciója más és más. Mivelhogy a szerb és a magyar irodalom fejlődése között ebben az időben ütembeli eltolódás érzékelhető. Így Vitkovics nem hasznosíthatta a szerb műköltészet tanulságait a magyar irodalomra, miután a szerb műköltészetben nem lelt olyan hasznosítható elemekre, amelyek magyar versei célszerűbb megformálásában segítettek volna. Nyilván látta, hogy a még a mereven didaktikus – moralista, racionalista szerb irodalom, még a felvilágosult klasszicizmus vonzáskörében alkotó költészet is értékelte a szerb népköltészetet, ha olykor külsőségekben is. Csakhogy ez a külsődleges érintkezés nem volt időszerű a magyar irodalom számára. Annál inkább a népköltészet tematikája, a népies költészet versformáló módszere. A magyar irodalom ezekkel felfrissíthető, s e frissítést Vitkovics elvégezte. Törekvései találkoztak a Csokonai és Verseggy lírájából feléje áramló impulzusokkal, s dalaiban (valamint szerb verseiben) a népies költészet, valamint a Csokonai- és Verseggy-dalok általa felfogott lényege többnyire szerencsésen, fejlődéstörténetileg jelentős tartalmakat hordozva, található. Vitkovics életműve a bizonyítéka a magyar és általában a kelet-közép-európai klasszicizmusban rejlő tartalékoknak. Ugyanis e klasszicizmus nem epigonszerű, a fordítás-elv érvényesülése ellenére sem másodlagos értékű. Éppen késettése, némi eklekticizmusa miatt olyan másutt kikísérletezett, illetve máshonnan erős módosításokkal átvett módszereket találkoztatott a hazai hagyományokkal és igényekkel, amelyek újabb energiákkal, alkotói metódusokkal gazdagon az angol, a francia vagy

³⁶ *Magyar költők élete Toldy Ferenctől*. II. Pest 1871. 100.

akár a német klasszicizmustól eltérő variáns létrehozásában jeleskedtek. A főleg német forrásokra támaszkodó népiesség magyar (de tegyük hozzá szlovák, cseh, román vagy szlovén) megvalósulása keletközép-európai jellegzetesség; ehhez hasonló képződményre a differenciáltabb „nyugati” irodalmakban nem lelünk, még ott sem, ahol a népköltészet irodalomba emelése viszonylag korán megtörténik. S amikor a keletközép-európai irodalmakban a népköltészet jónéhány műfaja, módszere benyomul az irodalomba, nem jön létre minőségi változás, mert a benyomulás csupán részleges, feltételekhez kötött. Vitkovics Mihály életműve jó példája annak: hogyan jelentkezik egy versben a nép- és a népies költészet a klasszicista poétikai előírások szem előtt tartásával (itt és másutt is Kazinczy Ferenc elveire gondolunk). A keletközép-európai fejlődés késétsége ezúttal (is): *előny*, a stílusok, a különféle alkotói módszerek és magatartások egyszerre vannak jelen egy költői műben vagy életműben, s ebből az egymásra torlódottságból világosan kitetsző, önálló vonásokkal rendelkező, a nemzeti jelleget önmagán viselő mű vagy életmű keletkezik. Hangsúlyoznunk kell, hogy Vitkovics Mihály esete extrém példa; ilyen jellegű alkotóról nemigen tudunk, ti. olyanról, aki ennyire tudatosan, intenzíven vett részt két, eltérő jellegű irodalomban. Azok, akik az anyanyelvükön kívül németül (vagy magyarul) alkottak e tájon, e korszakban, ezt többnyire nem azzal a szándékkal tették, hogy az anyanyelvi irodalom mellett egy másik irodalom részesei is legyenek. Inkább arról van szó, hogy a fejlődésben mutatkozó különbségek miatt az egyik irodalomban még nem lehet megvalósítani egy bizonyos műfaji formációt vagy hangvételt, s így a differenciáltabb irodalom nyelvén kísérlik meg annak megalkotását. Ezért e nem anyanyelvű művek idegen nyelven az anyanyelvű irodalom vonzáskörében értékelendők, mivel ott értékelhetők igazán. Vitkovicsnál nem erről van szó. Ő kitűnően illeszkedett bele mindkét irodalom konvenció-rendszerébe; mindkét irodalomban azt adva, amire ott és akkor szükség volt.

Vitkovics a szerb irodalomban főleg dalaival jeleskedett. A „polgári (kisvárosi) líra” dalformálási módszerét érvényesítette, olykor Csokonai- és Verseghy-versek szerbre adaptálása révén. Fontosak szerbnyelvű epigrammái, meséinek szerb variánsai. Kevésbé jelentősek ódái, alkalmi versei.

Extrém példája a problémák gyűjtőpontjába állítja: népiesség és klasszicizmus viszonyát versein keresztül jól le lehet mérni. Magyar verseihez szerb versei háttérül szolgálhatnak, és szerb költészetét magyar irodalmi törekvései is magyarázzák. Ám szerb, illetve magyar nyelvű tevékenysége nem azonos minőségű, nem azonos jellegű, s a közeg, amelyben e költészet, széppróza létrejön, szintén igen csak különbözik egymástól. Ami közös: a differenciáltabb irodalmakhoz viszonyított megkésetttség, s ez a stíluskorszakra értelmezve annyit jelent, hogy a klasszicizmusnak nem vegytiszta formájához idomul ez a fajta költői tevékenység. S mert e klasszicizmus nem azonos a nyugati irodalmak egy adott korszakának stílusával, sőt évtizedek törekvései sűrűsödnek itt össze, s keverednek egy másfajta hagyománnyal (mely önmagában szintén a megkésetttséggel jellemezhető), a klasszicizmus általános jellemvonásaihoz újabb, érdekes, különös adalékokat szolgáltat, azt újabb nemzeti költészet, művészet kifejeződésére teszi alkalmassá. Vitkovics újdonsága abban áll, hogy a klasszicizmuson belül maradva, a népiességet párosítja össze a kazinczyanus poétikai elképzelésekkel, s ezáltal mind a műfajokban, mind az előadásmódban földerengtetni, helyenként fölvezetni az újabb lehetőségeket, igaz, csupán fejlődéstörténetileg jelentős értéket adva. Népiességét viszont meghatározza a szerb-horvát népköltészet tematikai és részben módszerbeli forráshasználata, s ezt részben a szerb városi énekek, részben a magyar népies műalkincs elemeivel párosítja. Vitkovics – legsikerültebb darabjaiban – a népiességnek ama elméleti alapvetéséhez csatolható példa, amely Kölcsey Ferencnél, később pedig Toldy Ferencnél jut kifejezésre. Ott áll mellettük, előbb Kölcsey Ferencnek ad nyersanyagot, utóbb Toldy Ferencnek kölcsönöz könyveket,

fordít — példatárul — népéneket. Vitkovics magatartását a közvetítés szándéka vezette, ezzel tette magát fontossá két irodalomban. Önmagában azonban ez nem bizonyulhatott elegendőnek. E közvetítés nem merülhetett ki személyes szolgálatokban, az információk cseréjében. Irodalomná, költészetté, fordításokká kellett válnia e szándéknak. S hogy azzá vált, így érte el kettős célját: az irodalmi tekintélyt és a kulturális cserét. Nem ő volt az egyetlen, aki a közvetítést tűzte ki élete céljául. Ilyen volt például a szlovák Samuel Rožnay, aki szintén a klasszicizmuson belül maradva, Csokonai és az Igor-ének felé tájékozódva a klasszicizmusnak olyan szlovák (bibliai cseh nyelvű szlovák) változatát hozta létre, amely a fő áramhoz képest oldottabb jellegűnek bizonyult, s amelyből közvetlenebb út vezetett a következő korszakhoz.

Vitkovics kihasználva helyzetének különleges voltát, megteremtette a maga magyar (és szerb) irodalomtörténeti helyét. Egy nagy stíluskorszak kilátópontján állt, s több vonatkozásban előlegezte a későbbi fejlődést. Derűs, szeretetre méltó egyéniségét kedvelték, költészetét becsülték, nem csupán baráti elfogultságból, hanem azért is, mert megérezték benne (inkább szerbből adaptált darabjaiban, dalaiban) a lehetőséget a továbblépésre. Vörösmarty a „nyájas szívet”, a „jókedvet” látta Vitkovicsban, s a „vidámság lantosá”-t, azaz költőt, kit elégiában gyászolt meg, igazi becsülését abba a korba helyezve, „Hol szabadabb lesz lenni magyarnak, 'S százados álmaiból nemzetisége kitör.” Válogatott verseit Toldyval együtt akarta kiadni.³⁷ Kár, hogy ez nem történt meg. Talán Vörösmartyról is valamivel többet tudnánk, ha ismernők, mely Vitkovics-verseket érezte magához közel.

³⁷ Vörösmarty Mihály *Összes Művei* II. Bp. 1960. 60–61, 366–368.